

Złoto i popiół

Wydanie sprawiedliwego sądu o Jagiellonach zalicza się chyba do zadań niewykonalnych – stwierdził Paweł Jasienica, historyk i pisarz (zm. 1970 r.), autor klasycznych już pozycji „Polska Piastów”, „Polska Jagiellonów” i „Rzeczpospolita Obojga Narodów”. Dla jednych dwięście lat rządów wywodzącej się z Litwy dynastii to złoty wiek, jakiego Polska nigdy już nie doświadczyła, dla innych stracona szansa, przekreślenie piastowskich wysiłków, po których pozostały popioły. Apologetci nie szczędzą pochwał dla umiejętności scalania różnych organizmów państwowych, tolerancji, rozkwitu sztuki. Krytycy skupiają się na przeniesieniu ciężaru polityki z Zachodu na Wschód, na nieumiejętności stworzenia spójnej koncepcji Europy Środkowej, oddaniu pola Habsburgom.

Alte to za panowania Jagiellonów dokonały się najważniejsze zmiany polityczne i społeczne, które zadecydowały o kształcie przyszłego państwa – w tym sensie stali się oni fundatorami Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Przez cztery pokolenia pracowali nad scaleniem Korony i Litwy, zbliżających się do siebie opornie. Za ich rządów, ale i nierzadko w opozycji do nich, krzepł naród szlachecki, latami rozszerzający swoje przywileje, czasem wręcz wymuszając je na rządzących. Naród dopiero uczący się egzekwowania swoich praw i dbania o sprawy publiczne. A co najważniejsze – wtedy właśnie zaczął wyłaniać się dojrzwały polski parlamentaryzm z sejmem i senatem, który odegrał tak istotną rolę w późniejszych wiekach.

Ci, którzy nawiązywali i nadal nawiązują do koncepcji Polski jagiellońskiej, tak naprawdę odwołują się do mitu; władztwa od morza do morza pod polską dominacją, opierającego się na państwowości inkorporującej wiele narodów i różne wyznania religijne. W koncepcji jagiellońskiej było miejsce dla Rusinów (Ukraińców), prawosławnych, protestantów, żydów, przyjaźnie włączano w orbitę swoich działań Czechów i Węgrów. To raczej koncepcja piastowska zawęża widzenie państwowości do jednolitego etnicznie i wyznaniowo narodu, broniącego się przed obcymi na swoich etnicznych ziemiach.

Dynastia Jagiellonów wygasła 445 lat temu, kiedy w 1572 r. zmarł na zamku w Knyszynie ostatni męski potomek Jagiełły, Zygmunt II August. Wydarzenie, które dla nikogo nie było zaskoczeniem, pozostawiło, jak podsumował to Paweł Jasienica, „uczucie niesmaku i polityczną pustkę”. Siostrę Zygmunta Augusta, Annę, obwołano co prawda królem, tak jak niegdyś Jadwigę, ale nikt poważnie nie brał pod uwagę jej samodzielnego panowania. Brakowało prawa regulującego wybór następcy, zaroilo się od kandydatów do tronu.

Jak silne było przywiązanie szlachty do dynastii, świadczy to, że kilkanaście lat po śmierci Zygmunta II Augusta wybrała na króla jego siostrzeńca – Zygmunta III Wazę, Jagiellona po kądzieli.

Zapraszamy w podróż w czasy jagiellońskie.

Leszek Będkowski

Redaktor Pomocników Historycznych

Jolanta Zarembina

Redaktor wydania

Od góry: ❖ Władysław II Jagiełło, wizerunek nieznanego autora, XVI w. ❖ Władysław III Warneńczyk pędzla Marcella Bacciarellego, XVIII w. ❖ Bona Sforza namalowana przez Lucasa Cranacha Młodszy, XVI w. ❖ Zygmunt II August sportretowany przez Marcella Bacciarellego, XVIII w. ❖ Anna Jagiellonka na portrecie wykonanym z okazji koronacji, XV w.

EPOKA I DYNASTIA

„Król jest cesarzem w swoim królestwie”. Europa w dobie Jagiellonów	10
„Droższe są nam zbawienie i pokój Rzeczypospolitej”. Jagiellonowie jako władcy	18
Sylwetki członków dynastii panujących w państwie polsko-litewskim, Czechach i na Węgrzech	28
„Korona nie umiera”. Symboliczne znaczenie dworskich ceremonii	40
„Niech Maryję wielbi dusza”. Pobożność nie tylko od święta	44
„Kosztowności, że większych w całej Europie nie ma”. Bogactwo rodziny	52
„A gdy go doctorowie uleczyć nie mogli...”. Podagra, syfilis, alkoholizm i inne choroby dynastii	58
„To jest rzecz niesłuszna i być nie może!”. Królewskie skandale	62

❖ Zygmunt II August na portrecie, który powstał za jego życia, artysta nieznan, XVI w.

❖ Miecz Zygmunta I Starego. Służył w czasie ceremonii pasowania rycerzy. Rękojeść i pochwa z połączanego srebra, ok. 1520 r.

❖ Srebrna moneta bita za panowania Kazimierza IV Jagiellończyka

KONTEKSTY

„Sprzymierzamy i na wieki przywiązujemy”. Unie Korony i Litwy	66	
„Sejmik staje się warownią życia, praw i przywilejów szlachty”. Prawa panów szlachty	74	
„Urządzenie spraw Królestwa”. System władzy w monarchii	78	„Panowanie nad wielu narodami i królestwami”. Władztwo od Bałtyku po wybrzeże dalmatyńskie 104
„Zboże polskie karmi całe prawie Niderlandy”. Potęga gospodarcza	84	„Niewidywana u innych królów wspaniałość”. Mecenasi artystów i uczonych 108
„Zbrojno, konno i ludno”. Jaką armią dysponowała dynastia	92	„Jeden Polak zje za pięciu Włochów”. Pod czym uginały się wawelskie stoły 116
„Na ciebie więc zwrócimy oręż”. Zmagania z Zakonem Krzyżackim	96	„Strategie obrazowe”. Propagandowe wizerunki władzy 120
„Wielka mnogość religii, które roją się w Polsce”. Tolerancja wyznaniowa w Rzeczypospolitej	100	„Od strony widowiskowej”. Dynastia na ekranie 126

❖ „Otrucie królowej Bony”, obraz Jana Matejki, 1859 r.

DOKUMENTY

Akt krewski	132
Przywilej niezawski	132
Statuty piotrkowskie	133
Konstytucja nihil novi	134
Akt sekularyzacji Prus	134
Kronika konfliktu Władysława z krzyżakami	135
Roczniki Jana Długosza	135
Paszkwil Stanisława Ciołka	136
Listy	136

❖ Arras z zamku królewskiego na Wawelu z herbami Polski i Litwy wykonany w Brukseli ok. 1555 r.

❖ Reklama papieru do skręcania cygaretek, 1910 r.

❖ Puchar srebrny zdobiony monetami z wizerunkami Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta, XVIII w.,

DETALE

Kalendarium	6	Sumy neapolitańskie	57
Drzewo genealogiczne rodu	8	Poczet królewskich doradców	82
Giedyminowicze	21	Mikołaj Kopernik o pieniądzu Rzeczypospolitej	86
Jeśli nie Jagiełło, to kto	24	Czym waszmościowie płacili	88
Symbole władzy Jagiellonów	37	Jak się waszmościowie odziewali	90
Święci w rodzinie	47	Moda na karły	91
Flirt z reformacją	48	Królewskie rezydencje	112
Wychowanie królewiatek	50	Błazny na dworze	124
Królewszczyzny	54	Nagrobek Jagiełły	130

KALENDARIUM jagiellońskie

❖ Pieczęć
Zygmunta I Starego

- 1352** (lub **1362**) Na świat przychodzi Jagiełło (lit. Jogajła), syn Olgierda Giedyminowicza, po śmierci ojca wielki książę litewski.
- 1385** W Krewie zostaje zawarta unia między Królestwem Polskim i wielkim księciem litewskim Jagiełłą.
- 1386** Jagiełło zostaje ochrzczony w Krakowie imieniem Władysław, poślubia zasiadającą na polskim tronie Jadwigę Andegawerską i zostaje koronowany na króla Polski.
- 1399** Jadwiga umiera w połogu.
- 1402** Władysław II Jagiełło poślubia wnuczkę Kazimierza Wielkiego Annę Cylejską.
- 1409** Początek wojny z Zakonem Krzyżackim.
- 1410** Siły polsko-litewskie pod dowództwem Jagiełły zadają klęskę wojskom zakonu pod Grunwaldem.
- 1411** Pokój w Toruniu kończy wojnę Polski i Litwy z krzyżakami.
- 1413** Unia polsko-litewska w Horodle precyzuje zasady dotychczasowego związku obu państw.
- 1417** Jagiełło poślubia Elżbietę z Pilczy Granowską.
- 1422** Jagiełło poślubia Zofię (Sonkę), córkę kniazia Andrzeja Holszańskigo.
- 1424** Narodziny pierworodnego syna Jagiełły Władysława (III, zwanego później Warneńczykiem).
- 1427** Na świat przychodzi Kazimierz (IV Jagiellończyk).
- 1430–1433** Wystawienie przez Jagiełłę przywileju jedlnieńsko-krakowskiego, w którym zawiera się zakaz zajmowania lub konfiskaty majątku szlacheckiego oraz nietykalność osobista szlachty przed zapadnięciem wyroku sądowego.
- 1434** Jagiełło umiera w Krakowie; na króla Polski zostaje koronowany jego nieletni syn Władysław.
- 1440** Panowie litewscy bez zgody króla ogłaszają królewicza Kazimierza wielkim księciem litewskim.
❖ Koronacja Władysława III na króla Węgier.
- 1444** W bitwie zjednoczonych sił polsko-węgierskich z armią osmańską pod Warną śmierć ponosi król Władysław III.
- 1447** Kazimierz IV Jagiellończyk zostaje koronowany na króla Polski; tym samym zostaje wznowiona unia personalna Korony z Wielkim Księstwem Litewskim.
- 1454** Ślub Kazimierza IV Jagiellończyka z Elżbietą Rakuszańką, wnuczką cesarza.
❖ Pakt inkorporacji Prus do Korony na prośbę przedstawicieli Związku Pruskiego; początek wojny trzynastoletniej Polski z Zakonem Krzyżackim (do 1466).
❖ Wystawienie przez Kazimierza IV Jagiellończyka przywileju cerekwicko-nieszawskiego, w którym zobowiązuje się nie zwoływać pospolitego ruszenia i nie nakładać nowych podatków bez zgody sejmików ziemskich.
- 1456** Narodziny pierworodnego syna Kazimierza IV Jagiellończyka, Władysława (II Jagiellończyka), przyszłego króla Czech i Węgier.
- 1457** Narodziny Jadwigi Jagiellonki, przyszłej księżnej bawarskiej.
- 1458** Narodziny Kazimierza Jagiellończyka, przyszłego świętego Kościoła katolickiego.
- 1459** Narodziny Jana I Olbrachta, przyszłego króla Polski.
- 1561** Narodziny Aleksandra Jagiellończyka, przyszłego króla Polski.
- 1464** Narodziny Zofii Jagiellonki, przyszłej elektorowej brandenburskiej i matki Albrechta Hohenzollerna, wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego.
- 1466** Zawarcie II pokoju toruńskiego kończącego wojnę trzynastoletnią.
- 1467** Narodziny Zygmunta I Jagiellończyka, przyszłego króla Polski, zwanego Starym.
- 1468** Pierwszy sejm walny z udziałem przedstawicieli szlachty wybranych na sejmikach ziemskich do Piotrkowa.
❖ Narodziny Fryderyka Jagiellończyka, przyszłego prymasa Królestwa Polskiego.
- 1471** Po śmierci Jerzego z Podiebradów Władysław II Jagiellończyk wstępuje na tron czeski.
- 1476** Narodziny Anny Jagiellonki, przyszłej księżnej pomorskiej.
- 1478** Narodziny Barbary Jagiellonki, przyszłej elektorowej Saksonii.
- 1482** Narodziny Elżbiety Jagiellonki, przyszłej księżnej legnickiej.
- 1490** Po śmierci Macieja Korwina Władysław II Jagiellończyk obejmuje tron węgierski.
- 1492** Umiera Kazimierz IV Jagiellończyk.
- 1492** Elekcja i koronacja Jana I Olbrachta na króla Polski oraz objęcie przez jego brata Aleksandra tronu wielkoksiążęcego na Litwie.
- 1497** Klęska zainicjowanej przez Jana I Olbrachta wyprawy na Mołdawię, której konsekwencją jest nasilenie konfliktu z Imperium Osmańskim.
- 1501** Umiera Jan I Olbracht; na tron polski wstępuje jego brat Aleksander, wielki książę litewski.
- 1503** Narodziny Anny Jagiellonki, córki Władysława II, późniejszej królowej Czech i Węgier oraz matki dwóch żon Zygmunta II Augusta: Elżbiety i Katarzyny.
- 1505** Uchwalenie konstytucji *nihil novi* sankcjonującej w Koronie system monarchii parlamentarnej.
- 1506** Umiera Aleksander Jagiellończyk.

- 1507 Na tron polski wstępuje Zygmunt I, ostatni żyjący syn Kazimierza IV Jagiellończyka.
- 1512 Zygmunt I poślubia Barbarę, córkę wojewody siedmiogrodzkiego Stefana Zápolyi i Piastówny Jadwigi cieszyńskiej.
- 1513 Narodziny córki Zygmunta I i Barbary, Jadwigi, przyszłej elektorowej brandenburskiej.
- 1514 Wielkie Księstwo Moskiewskie zdobywa litewski Smoleńsk.
❖ Wojska polsko-litewskie pod dowództwem hetmana wielkiego litewskiego Konstantyna Ostrońskiego rozbijają pod Orszą armię moskiewską.
- 1515 Zjazd w Wiedniu trzech władców: króla polskiego Zygmunta I, króla czeskiego i węgierskiego Władysława II oraz cesarza Maksymiliana I Habsburga; zapada decyzja o podwójnym mariażu między Jagiellonami i Habsburgami.
- 1516 Umiera Władysław II Jagiellończyk; tron czeski i węgierski obejmuje jego syn Ludwik II.
- 1518 W Krakowie odbywają się zaślubiny Zygmunta I z Boną, córką księcia Mediolanu Gian Galeazzo Sforzy i Izabeli Aragońskiej.
- 1519 Narodziny najstarszej córki Zygmunta I i Bony – Izabeli, późniejszej królowej węgierskiej.
- 1520 Narodziny Zygmunta II Augusta, przyszłego króla Polski.
- 1521 Papież Leon X wydaje bullę kanonizacyjną wynoszącą na ołtarze królewicza Kazimierza Jagiellończyka.
- 1522 Narodziny Zofii Jagiellonki, przyszłej księżnej brunszwickiej.
- 1523 Narodziny Anny Jagiellonki, przyszłej królowej Polski.
- 1525 Na rynku krakowskim Albrecht Hohenzollern składa hołd lenny Zygmunutowi I jako pierwszy świecki książę w Prusach.
- 1526 Ludwik II Jagiellończyk ginie w bitwie pod Mohaczem między siłami węgierskimi a armią osmańską; Jagiellonowie tracą władzę nad królestwami Czech i Węgier.
❖ Po następujących po sobie zgonach ostatnich książąt mazowieckich, Stanisława (1524) i Janusza (1526), sejm mazowiecki składa przysięgę wierności Zygmunutowi I, a Mazowsze zostaje inkorporowane do Korony.
❖ Narodziny ostatniej córki Zygmunta I i Bony, Katarzyny, przyszłej królowej Szwecji i matki króla polskiego i szwedzkiego Zygmunta III Wazy.
- 1527 W wyniku wypadku na polowaniu przedwcześnie rodzi się i po kilku godzinach umiera drugi syn pary królewskiej Olbracht, a Bona traci możliwość posiadania potomstwa.
- 1529 Zygmunt II August zostaje wyniesiony na litewski tron wielkksiążęcy.
❖ Senat koronny dokonuje elekcji Zygmunta II Augusta na króla Polski.
- 1530 Koronacja Zygmunta II Augusta.
- 1543 Ślub Zygmunta II Augusta z Elżbietą Habsburżanką, córką króla rzymskiego Ferdynanda I Habsburga.
- 1544 Zygmunt II August za wolą ojca obejmuje realne rządy w Wielkim Księstwie Litewskim.

❖ Dokument konstytucyjny *nihil novi* z 1505 r.

- 1545 Umiera Elżbieta Habsburżanka.
- 1547 Zygmunt II August potajemnie żeni się w Wilnie z Barbarą Radziwiłłówną.
- 1548 Po 41 latach rządów umiera król Zygmunt I; władzę obejmuje jego jedyny syn Zygmunt II August.
- 1551 Umiera Barbara Radziwiłłówna.
- 1553 Ślub Zygmunta II Augusta z kolejną córką Ferdynanda I Habsburga Katarzyną.
- 1556 Królowa Bona mimo zastrzeżeń syna i sprzeciwu elit koronnych opuszcza granice królestwa, by powrócić do rodzinnego księstwa Bari.
- 1557 Bona Sforza umiera otruta za przyczyną Habsburgów.
- 1559–1570 Wojna inflancka.
- 1564 Na sejmie w Warszawie Zygmunt II August przenosi na Królestwo Polskie prawa dziedziczne Jagiellonów do Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- 1569 Na sejmie w Lublinie zostaje zawarta unia realna między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Litewskim. Łączą je wspólny władca, sejm i polityka zagraniczna.
- 1571 W wieku 31 lat umiera Jan Zygmunt Zápolya, syn Izabeli Jagiellonki i króla Węgier Jana Zápolyi, rozważany jako sukcesor na polsko-litewskim tronie.
- 1572 Umiera bezpotomnie Zygmunt II August, ostatni męski przedstawiciel rodu Jagiellonów na tronie polskim i litewskim.
- 1576 Anna Jagiellonka zawiera związek małżeński z księciem Siedmiogrodu Stefanem Batorym i wraz z nim zostaje koronowana na królową Polski.
- 1586 Po śmierci małżonka Anna Jagiellonka żąda się praw do korony polskiej.
- 1596 Anna Jagiellonka umiera w Warszawie jako ostatnia przedstawicielka dynastii jagiellońskiej.

OPR. KATARZYNA GOŁĄBEK

Na okładce od góry i od lewej:
❖ Władysław II Jagiełło na obrazie z XVIII w.
❖ Kazimierz IV Jagiellończyk nieznanego malarza, 1645 r.
❖ Zygmunt I Stary, portret przypisywany Hansowi von Kulmbach, XVI w.
❖ Zygmunt II August pędzla Lucasa Cranacha Młodszego, XVI w.

D Y N A S T I A

WŁADYSŁAW II JAGIEŁŁO (LIT. JOGAJLA) 1352/1362–1434

WIELKI KSIĄŻĘ LITEWSKI 1377–81 i 1382–1401 NAJWYŻSZY KSIĄŻĘ LITEWSKI 1401–34 KRÓL POLSKI 1386–1434

ELŻBIETA BONIFACJA
UR. I ZM. 1399

JADWIGA ANDEGAWEŃSKA 1373–99

JADWIGA JAGIELLONKA
1408–31

ANNA CYLEJSKA OK. 1380–1416

ELŻBIETA GRANOWSKA OK. 1372–1420

ZOFIA HOLSZAŃSKA OK. 1405–61

WŁADYSŁAW III WARNEŃCZYK
1424–44

KRÓL POLSKI 1434–44
KRÓL WĘGIER JAKO ULÁSZLÓ I 1440–44

KAZIMIERZ JAGIELLOŃCZYK
1426–27

KAZIMIERZ IV JAGIELLOŃCZYK
1427–1492

WIELKI KSIĄŻĘ LITEWSKI 1440–92
KRÓL POLSKI 1447–92

WŁADYSŁAW II JAGIELLOŃCZYK
1456–1516

KRÓL CZECH 1471–1516
KRÓL WĘGIER 1490–1516

JADWIGA JAGIELLONKA
1457–1502

JERZY BOGATY
z WITTELSBACHÓW
1455–1503
KSIĄŻĘ BAWARII
5 DZIECI

KAZIMIERZ JAGIELLOŃCZYK
1426–27

JAN I OLBRACHT
1459–1501
KRÓL POLSKI 1492–1501

ALEKSANDER JAGIELLOŃCZYK
1461–1506

WIELKI KSIĄŻĘ LITEWSKI 1492–1505
KRÓL POLSKI 1501–06

ZOFIA JAGIELLONKA
1464–1512

FRYDERYK STARSZY HOHENZOLLERN
1460–1536
MARGRABIA BRANDENBURSKI
18 DZIECI

BARBARA HOHENZOLLERN
1464–1515

BEATRYCZE ARAGOŃSKA
1457–1508

HELENA MOSKIEWSKA
z RURYKOWICZÓW
1476–1513

ANNA DE FOIX
po 1469–1506

ANNA JAGIELLONKA
1503–47

FERDYNAND I HABSBUURG
1503–64

LUDWIK II JAGIELLOŃCZYK
1506–26

KRÓL CZECH 1516–26
KRÓL WĘGIER 1516–26

MARIA HABSBUURZANKA
1505–58

– małżeństwo

– liczba koron odpowiada liczbie państw, w jakich monarcha został koronowany

JAGIELŁŃSKA

❖ Królewska para:
Elżbieta Rakuszanica
i Kazimierz IV Jagiellończyk,
litografia z dzieła „Stammbaum
des Hauses Habsburg”, 1820 r.

ELŻBIETA
JAGIELŁONKA (I)
1465–66

**ZYGMUNT I
STARY**
1467–1548

WIELKI KSIĄŻĘ LITEWSKI
1506–48
KRÓL POLSKI
1507–48

FRYDERYK
JAGIELŁOŃCZYK
1468–1503

BISKUP KRAKOWSKI
1488–1503
ARCYBISKUP GNIEŹNIĘSKI
1493–1503
PRYMAS POLSKI I LITWY
1493–1503

ELŻBIETA
JAGIELŁONKA (II)
1472–po 1480

ANNA
JAGIELŁONKA
1476–1503

BOGUSŁAW X
1454/55–1523
KSIĄŻĘ POMORSKI
8 DZIECI

BARBARA
JAGIELŁONKA
1478–1534

JERZY WETTYN
1471–1539
KSIĄŻĘ SASKI
10 DZIECI

ELŻBIETA
JAGIELŁONKA (III)
1480–1547

FRYDERYK II
1480–1547
KSIĄŻĘ LEGNICKI
ZE ŚLĄSKIEJ GAŁĘZI
PIASTÓW
1 DZIECKO

BARBARA ZÁPOLYA
1495–1515

**JADWIGA
JAGIELŁONKA**
1513–73

**ANNA
JAGIELŁONKA**
1515–20

JOACHIM II HEKTOR
1505–71
ELEKTOR
BRANDENBURSKI
6 DZIECI

BONA SFORZA
1494–1557

**IZABELA
JAGIELŁONKA**
1519–1559

JAN ZÁPOLYA
1487–1540
KRÓL WĘGIER
1 DZIECKO

ZYGMUNT II AUGUST 1520–72
WIELKI KSIĄŻĘ LITEWSKI 1548–72
KRÓL POLSKI 1548–72

ELŻBIETA HABSBUŻANICA 1526–45

BARBARA RADZIWIŁŁOWNA 1520–51

KATARZYNA HABSBUŻANICA 1533–72

**ZOFIA
JAGIELŁONKA**
1522–75

HENRYK II
1489–1568
KSIĄŻĘ
BRUNSZWIKU

**ANNA
JAGIELŁONKA**
1523–96

STEFAN BATORY
1533–86
KSIĄŻĘ
SIEDMIOGRODU

**KATARZYNA
JAGIELŁONKA**
1526–83

JAN III WAZA
1537–92
KSIĄŻĘ FINLANDII
3 DZIECI

**WOJCIECH
OLBRACHT**
UR. I ZM. 1527

„Król jest cesarzem w swoim królestwie”

Europa czasów Jagiellonów: podbój świata i zmiany na kontynencie.

PIOTR WĘCOWSKI

ZNIWA CZARNEJ ŚMIERCI. „Mór zaczął się na kilka lat przedtem na Wschodzie i spowodował tam wielkie spustoszenie. Powoli, z miejsca na miejsce się przenosząc, zaraza do krajów zachodnich dotarła. Zapobiegzenia ludzkie na nic się wobec niej zdały. Nie pomogło oczyszczanie miast przez ludzi do tego najętych, zakaz wprowadzania chorych do grodu, różne przestrzeżenia, co czynić należy, aby zdrowie zachować, ani też pokorne modlitwy, procesje i wszelkie pobożne dzieła. (...) Dawniej nikt by może nie pomyślał, że we Florencji można naliczyć tylu żywych mieszkańców, ile w niej się później okazało zmarłych. Ileż to pięknych domów, wspaniałych pałaców, przedtem przez mnogie rodziny, przez rycerzy i znamienite damy zamieszkanym, teraz pustką stanęły! Wymarli w nich wszyscy, aż do ostatniego sługi”. W ten sposób Giovanni Boccaccio w połowie XIV w. opisywał tzw. czarną śmierć, epidemię (najpewniej dżumy), która pojawiła się w Europie w 1348 r. Mimo że zaczęła się niemal pół wieku przedtem przez objęcie polskiego tronu przez Jagiellonów, to właśnie od niej należy zacząć naszą opowieść. Spowodowała bowiem ogromne zmiany społeczne, gospodarcze, religijne, kulturowe, a nawet polityczne na kontynencie. Szalała przez kilka lat, a kolejne fale pomoru pojawiały się aż do końca XIV w. Doszedł do tego głód.

❖ Widok Krakowa, kolorowany drzeworyt z 1493 r., z czasów panowania Jana I Olbrachta

Największe żniwo epidemia zebrała na zachodzie kontynentu. Doprowadziła tam do śmierci niemal jednej trzeciej mieszkańców. Większa była śmiertelność w gęsto zaludnionych miastach niż na wsi. Przykładowo, spośród 150 zakonników w Montpellier przy życiu pozostało 7, w Orleanie na 200 jedynie 20. Jedno z większych miast średniowiecznych, Florencja, mająca ponad 100 tys. mieszkańców, po półrocznej epidemii liczyło ich tylko ok. 35 tys.

W połowie XIV w. w Europie mieszkało ok. 75 mln osób, lecz w ciągu kilkunastu lat liczba ta zmniejszyła się do ok. 50 mln. Dopiero ok. 1500 r. zaludnienie osiągnęło poziom sprzed czarnej śmierci. Na początku XV w. Europejczyków było ok. 80–100 mln. Przez całe stulecie ta liczba się zwiększała, by wyhamować dopiero w XVII w. W początkach XVI w. najludniejszym krajem Europy była Francja – ok. 16 mln, następnie Rzesza Niemiecka (12 mln), Włochy i Rosja (po 10 mln), Hiszpania i Portugalia (po 9 mln). Na tym tle dosyć wysoką pozycję zajmowała Polska (zarówno ziemie koronne, jak i litewskie) mająca ok. 7,5 mln mieszkańców.

Sama wielkość zaludnienia niewiele jednak mówi. O wiele ważniejsza była gęstość, czyli liczba mieszkańców przypadająca na kilometr kwadratowy. Ona była wyznacznikiem stopnia urbanizacji i rozwoju gospodarczego. W XVI w. do najgęściej zaludnionych obszarów należały Niderlandy (46 osób na km kw.), za nimi Włochy (38), Francja (36) i Rzesza Niemiecka (29). Polska zostawała daleko w tyle. Na terenach Korony i Litwy na 1 km kw. średnio mieszkało 10 osób.

WIEŚ DWÓCH PRĘDKOŚCI. Czarna śmierć i spadek liczby ludności wpłynęły – w dłuższej perspektywie – przede wszystkim na wieś. Do wyludnionych bowiem miast – gdzie podczas epidemii panowała największa śmiertelność – zaczęli tłumnie napływać

❖ Charakterystyczny ubiór doktora leczącego chorych na dżumę (wprowadzony pod koniec walki z epidemią, w XVII w.)